

„Cunoaştem ceea ce vedem sau vedem ceea ce ştim?”. Evoluţia explicaţiei în relaţiile internaţionale. Morgenthau, Waltz, Wendt

Abstract: *The present paper intends to identify some perspectives on theoretical validation and application of scientific methods in two major currents: realism (in two of his hypostases: classical realism theorized by Hans Morgenthau, neorealism as developed by Kenneth Waltz) and Alexander Wendt's constructivism. This analysis uses the concept of "cumulative knowledge", a type of that explanation that relates to the results of another explanation that it re-evaluates. From this point of view, I argue that the three authors, even in the case of the concepts (state, international system and change of international system) that they define in a different ways, transfer meanings from one to another.*

Keywords: *realism, constructivism, cumulative knowledge, state, international system*

Introducere – Evoluţia explicaţiei în relaţiile internaţionale

Aşa numita „concepţie triunghiulară” a Teoriei Relaţiilor Internaţionale (prescurtat TRI în cele ce urmează) face referire la dezbaterile metodologice de factură anglo-americană din acest domeniu, ce se axează pe 2 direcţii principale – realism (clasic şi neorealism) şi constructivism. Toate conţin importante asumptii epistemologice şi ontologice. Validitatea teoretică este una din preocupările lor majore, ceea ce le diferenţiază este însă procedeul prin care validarea se realizează.

Prima parte a lucrării va fi una descriptivă şi va consta într-o analiză succintă a fiecăruia dintre cei trei autori în parte. Mai precis, doresc să analizez felul în care sunt tratate la nivel metodologic conceptele de **stat, sistem internaţional şi schimbarea sistemului internaţional**, concepte care reprezintă principalele unităţi de analiză în evoluţia TRI (Buzan, Little, 2009:86). Din fiecare dintre cei trei autori am ales o singură lucrare fundamentală din care voi extrage observaţii metodologice (Hans Morgenthau – *Politica între naţiuni*, Kenneth Waltz – *Teoria politicii internaţionale* si Alexander Wendt *Teoria socială a politicii internaţionale*).

În partea a doua, cea analitică, vor fi evidenţiate câteva aspecte de ordin metodologic care pot explica o anumită direcţie a evoluţiei construcţiilor teoretice din relaţiile internaţionale. Mai precis, intenţionez

Magdalena ALBULESCU

PhD

să raporteze pozițiile celor trei autori la axa *individualism – holism*, pentru a răspunde la întrebarea “De unde ar trebui să pornească investigația teoretică în TRI, de la parte sau de la întreg?”.

Scopul textului de față este acela de a arăta cum se raportează cei trei autori **la ideea de explicație specifică relațiilor internaționale** prin rolul pe care îl atribuie în cadrul modelului lor teoretic *statului, sistemului internațional și interacțiunii dintre acestea* pentru ca ulterior să poată produce inferențe asupra *schimbării sistemului internațional*. Centrul analizei de față va fi întrebarea fundamentală din filosofia științei: *Cunoaștem ceea ce vedem sau vedem ceea ce știm?* pentru a arăta că toate acele explicații pe care un autor le realizează și pe care altul le contestă nu au o natură obiectivă, ci sunt rezultatul unor diferite opțiuni ontologice sau epistemice adoptate ulterior drept baze explicative. Drept consecință, anumite elemente sunt explicate de o teorie și ignorate de alta și viceversa, ceea ce arată că cei trei autori „văd” lucruri diferite studiind aceleași elemente ale politicii internaționale.

„Cunoaștem ceea ce vedem sau vedem ceea ce știm?”

Unul din criteriile cel mai des folosite în definirea cunoașterii științifice este confruntarea cu faptele. Dar care sunt faptele care se aleg pentru a susține o teorie? Nu cumva teoreticienii „văd” doar acele fapte care să le susțină teoria? În jurul acestor întrebări meta-teoretice s-au derulat marile dezbateri între pozitivisti (cei ce ofereau întâietate faptelor ca sursă a explicațiilor în științele sociale după modelul științelor naturale) și post-pozitivisti (cei ce considerau că faptele pe care se bazează explicațiile din științele sociale sunt predeterminate de asumțiunile teoretice și de poziția cercetătorului față de materialul studiat; ele nu au un statut obiectiv, neutru față de rezultate)(Hollis, Smith, 1990:50-67). Întrebarea pusă în titlu are rolul de a investiga dacă explicația din TRI este una ce pornește de la fapte ca apoi să producă „cunoaștere” (cum susține așa numitul *realism științific*) sau de fapt pornește de la fabricarea anumitor „lentile” prin care vede doar anumite secvențe de realitate pe care le explică, iar dacă se schimbă lentilele se schimbă și datele observabile?

Cum cele două situații se exclud una pe alta, un posibil argument l-ar oferi varianta post-pozitivistă, conform căreia „vedem ceea ce știm”, adică unghiul din care am ales să privim realitatea¹ influențează fundamental observațiile despre fenomenul studiat.

Thomas Kuhn, (*The Structure of Scientific Revolutions* (1996)), susținea printre altele că percepțiile sunt întotdeauna determinate de teoria pentru care se optează (“theory laden”)(Kuhn, 1962:52-5), deci ele nu pot izvorî dintr-un substrat neutru al datelor empirice de la care să pornească interpretarea și teoretizarea. Prin urmare, el a fundamentat viziunea conform căreia „vedem ceea ce știm” și nu invers, deoarece pe baza observațiilor empirice pe care le face, cercetătorul nu poate trage nici o concluzie logică. Concluziile sunt deci dependente de asumțiunile teoretice pe care le facem și ca atare trebuie să fim conștienți, ceea ce nu face însă ca investigația să fie în felul acesta mai puțin „științifică”. Deși îl contrazice în numeroase perspective, Imre Lakatos (*The Methodology of Scientific Research Programmes* (1978)) atrage atenția asupra faptului că dovezile empirice nu au nici o însemnătate de unele singure, ele au sens și produc inferențe doar încadrate într-un aparat teoretic.

Dar mai departe apare următoarea întrebare: *Car este standardul utilizat pentru a demonstra care teorie spune adevărul și care este falsă în contextul în care fiecare dintre ele are propriile „lentile” pentru a observa realitatea?*, și mai departe, *cum pot fi două teorii opuse validate de aceleași date empirice?*. Lakatos (1978) argumentează faptul că nu există un substrat

neutru de „fapte” prin care pot fi comparate cele două teorii, pentru că dacă ar fi așa atunci știința nu s-ar dezvolta prin „revoluții paradigmatică”, ci printr-o acumulare de date empirice (inductivism) sau printr-o testare succesivă de ipoteze în fața datelor empirice (falsificaționism), ipoteze pe care Lakatos le respinge (Lakatos, 1978:103-118). Arbitrul adevărului științific este, în viziunea sa, practica instituțională a comunității de cercetători, limitarea spațio-temporală a asumpțiilor lor, și nu un set de date empirice ferme. Consider că aceste două poziții sunt esențiale pentru a înțelege natura dezbaterii fundamentale din TRI – individualism vs holism cunoscută mai ales sub numele de *dezbaterea agent – structură*.

Agent vs Structură

Pentru a putea identifica în opera celor trei autori elemente de individualism sau holism metodologic în partea analitică a lucrării, trebuie mai întâi să evidențiem principalele trăsături ale acestor orientări metodologice.

Individualismul metodologic susține că unitatea (agentul) precede sistemul și prin acțiune individuală generează sistemul/structura. Implicația acestei perspective este aceea că orice teorie despre sistemul internațional trebuie să se bazeze pe unitățile individuale ale analizei (în cazul TRI statele și acțiunile lor individuale care generează structura).

Holismul metodologic consideră, dimpotrivă, că agentul este un produs al relațiilor sociale și că structura se constituie în același timp cu unitatea. Consecința acestei perspective la nivel ontologic este aceea că orice teorie despre sistemul internațional trebuie să se bazeze pe acele caracteristici ale structurii care determină acțiunile unității individuale (în cazul TRI caracteristice sistemice care determină acțiunile statelor).

Brian Barry identifică drept sursa principală a opoziției între cele două viziuni metodologice confruntarea între perspectiva economică asupra naturii umane ce pune accent pe individualitate și cea sociologică ce pune accent pe colectivitate. Separarea între „homo economicus” și „homo sociologus” provine din localizarea mecanismelor cauzale care produc efecte sociale, sursa dezbaterii agent vs structură ce a dominat TRI între anii 60-80 ai secolului trecut (Barry, 1970). Atributele factorului central al celor două perspective se transferă mai apoi în atribute ale explicației în sine: *homo economicus* din individualismul metodologic este raționalist, științific, obiectiv, în timp ce *homo sociologus* este constructivist, interpretativ, subiectiv. În acest sens dezbaterile ontologice între raționalism și constructivism formează una din axele fundamentale din TRI.

Dezbaterea putând fi redusă la întâietatea explicativă a agentului sau a structurii, vorbim astfel despre posibilitatea cercetătorului de a opta la nivel explicativ între voința individuală liberă și determinismul social rigid, despre relația între subiectivitate și obiectivitate. Mai precis, realiștii înțeleg sistemul internațional în termenii atributelor observabile ale statelor membre (distribuția de capabilități, interese, etc.) și subliniază efectul constrângător al acestora, atât asupra agentului cât și asupra structurii. Cei care au răsturnat binomul explicativ agent-structură au fost constructiviștii care au demonstrat că nici una dintre caracteristicile agentului nu poate fi explicată fără a face apel la structură și la interacțiunile specifice dintre agent și structură. Prin urmare, în viziunea acestora atât caracteristicile agenților cât și particularitățile structurii sunt relevante într-un model explicativ.

Toate teoriile din științele sociale se raportează într-un fel sau altul la dezbaterea agent-structură și la relațiile dintre acestea, din felul în care înțelege acea teorie relația dintre cele

două entități decurge și importanța pe care o arogă aceasta analizei structurale. Dorința de putere, interesele, egoismul sunt atribute individualiste ale agenților (surse explicative ale realismului clasic – Hans Morgenthau), în schimb polaritatea și relațiile de inegalitate sunt caracteristici sistemice specifice neorealismului și abordarilor structuraliste.

Dezbaterea agent-structură are două dimensiuni: una ontologică și una epistemologică. Pentru început trebuie definit statutul ontologic al celor două (agentul precede structura, structura precede agentul) alături de ce-a de-a treia variantă (ele sunt co-constitutive, se constituie una pe cealaltă în același timp). Din aceste posibile trei răspunsuri ale bazelor ontologice ale agentului și ale structurii rezultă trei tipuri posibile de metodologii: individualiste, structurale și structuraționiste (oferă importanță egală atât agentului cât și structurii) (Wendt, 1998: 339). Felul în care sunt puse bazele ontologice ale acestei problematice determină în mod fundamental latura epistemologică a teoriei – alegerea și integrarea doar a anumitor tipuri de explicații privind comportamentul social. Autorii care reduc sistemul la proprietățile agenților (Hans Morgenthau) reduc rolul explicativ al structurii, exclusiv, la acela de „constrângător” al alegerilor agenților pre-existenți, în vreme ce autorii care conceptualizează sistemul ca o entitate de sine stătătoare, ireductibilă la agenți (KenthWaltz) oferă structurii un rol explicativ diferit – ca generatoare ale agenților. Problema este că, deși au asumții fundamentale opuse, toate aceste teorii nu pot indica caracteristice precise ale entităților analizate și nu pot avea statutul științific al „revoluțiilor paradigmatică” din fizică, unde o teorie deîndată ce este falsificată încetează să mai existe. Neputând fi validate sau invalidate empiric decât în cadrul teoretic propus de ele însele (acel „hard core” care protejează teoriile de a fi falsificate (Lakatos, 1978:48-9) toate aceste trei ontologii regăsite în TRI sunt în aceeași măsură valide pe cât sunt de falsificabile.

O alta dimensiune vizată de binomul agent – structură în TRI este una specifică științelor sociale în general, și anume, așa cum susține Patrick Jackson, relația dintre cercetător și obiectul cercetării sale. El face distincția dintre teoriile științifice (intitulate și „problem-solving theories”) ce au un caracter dualist în acest sens, pe ideea că cercetătorul are o poziție externă față de subiectul cercetării sale, și poate înțelege și explica realitatea cercetată prin aplicarea unor metode specifice, riguroase, similare rezolvării de probleme, care oricând ar fi repetate trebuie să dea aceleași rezultate (Robert Cox (1996) apud in Jackson, 2009:24). El opune acestui tip de teorie pe cea critică („critical theory”) interpretativă, ce are un caracter monist deoarece cercetătorul este parte a lumii pe care o cercetează². Acest fapt implică o doză de relativizare, deoarece rezultatele cercetării pot depinde de unghiul din care cercetătorul a ales să observe realitatea, dar fără unghiul ales cercetătorul nu ar putea să facă acele observații, ce nu „se văd cu ochiul liber” (Jackson, 2009). Această distincție de ordin ontologic între cele două tipuri de teoretizare are majore implicații epistemologice și metodologice.

Ceea ce Patrick Jackson dorește să demonstreze cu această distincție este că tipul de realitate explorată prin metode dualiste/ „științifice”/ realiste este literalmente o altă realitate față de cea explorată de tehnicile moniste / interpretative, deoarece fiecare dintre ele „vede” și folosește în explicație elemente pe care cealaltă nu le poate „vedea”. Aici se conturează deja un posibil răspuns al întrebării din titlul lucrării noastre, ce se referă la faptul că în cadrul TRI, spre deosebire de alte științe experimentale și „obiective”, cercetătorul vede întotdeauna ceea ce știe deja, adică ceea ce își ia drept fundament ontologic. Să explorăm deci care sunt aceste fundamente ontologice în cazul lui Morgenthau, Waltz și Wendt pentru a observa dacă ceea ce „vede” unul din realitatea internațională este același lucru cu ceea ce „vede” celălalt și dacă aceste diferite fundamente ontologice au și consecințe la nivelul predicțiilor fiecăruia dintre ei.

Realismul lui Morgenthau

Realismul clasic este curentul care s-a dezvoltat, cu precădere, la sfârșitul perioadei interbelice ca un răspuns la răspândirea tot mai frecventă a abordării liberale în desfășurarea politicii externe pe care o acuză de “idealism”. Realiztii își bazează analiza pe principii hobbessian *homo homini lupus est*, datorită incertitudinii mediului anarhic. Unul din autorii canonici ai acestui curent este Hans Morgenthau cu lucrarea *Politics Among Nations* (1946). Din perspectiva lui, statele, ca și indivizii, sunt egoiste, rele și dominatoare. Curentul realist extrapolează aceste trăsături ale naturii umane la nivelul statului, antropomorfizându-l: “La baza realismului clasic stă individul, prins prin natura sa într-o luptă fără sfârșit între impulsul moral și cel de stăpânire, de acumulare, de neîncetată căutare a parvenirii, cu alte cuvinte, de *animus dominandi*. (Morgenthau, 2007:12)” Din acest motiv, conform lui Morgenthau, este necesar să le fie limitată statelor libertatea de acțiune în zona politicii externe, în așa fel încât să fie menținută stabilitatea (balanța de putere) și să fie împiedicată izbucnirea războaielor (Burchill, 2008).

Pe de altă parte teoria realistă vorbește despre sistemul internațional ca despre unul anarhic, în sensul că nu există nicio autoritate constrângătoare la nivelul acestuia, asemănătoare celei din politica internă a statelor. Aici gradul de agresivitate al statelor crește, deoarece agenții individuali (statele) se simt și mai mult în nesiguranță și trebuie permanent să se protejeze. În momentul în care pe scena politică internațională se ivesc conflicte între diverși actori (state), acestea sunt inevitabile în lipsa unei autorități executive superioare care să decidă altfel. Practic Morgenthau explică sistemul internațional pornind de la caracteristicile unităților, abordând un tip de explicație individualistă.

Morgenthau înțelege statul drept o „autoritate centrală ce domină un anumit teritoriu” (Morgenthau, 2007:12), și care controlează lupta pentru putere, iar pentru ca sistemul internațional să funcționeze trebuie să aibă la baza mecanisme normative. În explicarea teoriei sale Morgenthau pleacă de la 3 asumții: individuală (omul este rău și egoist), statală (statul ca principal actor în relațiile internaționale) și sistemică (sistemul internațional fiind privit ca unul anarhic) (Miroiu, Soare, 2006:98-99), pe care le explica în cele 6 principii fundamentale ale realismului politic. Acestea sunt:

1. *Politica internațională este guvernată de legi obiective ce se regăsesc în natura umană.*
2. *Principalul indicator analitic al realismului este conceptul de interes național definit în termeni de putere.*
3. *Interesul definit în termeni de putere este o categorie obiectivă ,universal valabilă ,dar fără un inteles fix și definitiv.*
4. *Principiile morale universale nu pot fi aplicate acțiunii statelor naționale în forma lor abstractă, ci trebuie filtrate prin intermediul circumstanțelor concrete de spațiu și timp.* Pentru Morgenthau morala nu poate fi aplicabilă politicii internaționale, intrucât o asemenea analiză nu ar fi adecvată. Practic nu poate exista moralitate fără prudență, acesta însemnând în viziunea lui Morgenthau calcularea tuturor consecințelor politice ale unor acțiuni care la un moment dat ar părea că sunt morale, ceea ce nu regăsim niciodată în sistemul internațional.
5. *Aspirațiile morale ale unei națiuni și legile morale în general trebuie să fie delimitate.* Acest principiu pleacă de la ideea conform căreia fiecare stat în scopul maximizării puterii are tendința să-și definească interesele sau acțiunile în „scopul moral al universului”.

6. *Principiile realismului mențin autonomia sferei politicii în raport cu toate celelalte, care trebuie să i se subordoneze.* Adeptul realismului politic gândește doar în termenii definirii puterii, el subordonează standardele economice, legale și așa mai departe standardelor politice (Miroiu, Soare, 2006: 100-104).

Neorealismul lui Waltz

Abordarea neorealistă a fost introdusă de Kenneth Waltz prin lucrarea sa „Theory of International Politics” (*Teoria politicii internaționale*) publicată în 1979, despre care Stefano Guzzini spunea că „dacă nu ar fi existat, ar fi trebuit inventată” (Guzzini, 1998:126) deoarece a marcat un punct foarte important, așa cum vom vedea, în cadrul dezbaterilor metodologice din TRI.

În lucrarea sa Waltz a reformulat teoria realistă, argumentând că structura sistemului internațional este cea care limitează potențialul de cooperare între state, având ca efect starea de insecuritate. Astfel, el susține că, având în vedere impactul acestei structuri asupra scenei internaționale, un studiu axat doar pe state nu ar avea nici o relevanță, pentru că nu ar oferi niște explicații valide. Waltz concluzionează că o teorie a politicii internaționale trebuie să fie o teorie a sistemului internațional (Waltz, 1979:39-59).

În acest sens *Teoria politicii internaționale* reprezintă o formulare clară a neorealismului sau a ceea ce numea Waltz „realism structural” în care autorul creează o teorie politică internațională axată mai ales pe stabilitatea sistemului internațional. Practic, acesta explică faptul că de-a lungul timpului scena politică internațională a fost dominată de prezența războaielor, iar acest lucru a fost posibil datorită naturii anarhice a sistemului internațional. Pentru Waltz comportamentul statelor este dictat de structura sistemului internațional, prin urmare el acceptă poziția holistă. Statele pot fi comparate cu firmele ce funcționează într-o situație de competiție perfectă. În economie piața este o structură independentă ce operează independent de unitățile și tranzacțiile ce au loc între firme. Piața este deci structura ce constrânge comportamentul firmelor, deși acestea rămân unități autonome. Opinia sa contrastează cu a realiștilor, în virtutea faptului că pentru un individualist metodologic comportamentul statelor nu poate fi dictat de structura sistemului internațional, ci doar de acțiunile unităților. Aceasta este ceea ce Waltz numește *reductionism* (Waltz, 1979:60-79) (unde este încadrabil și Morgenthau).

Waltz împarte teoriile în două categorii (Waltz, 1979:18): reducționiste (cele care pornesc de la individ sau stat – abordarea individualistă) și sistemice (cele care pornesc de la sistemul internațional – abordare holistă conform căreia socialul nu este reducibil la suma elementelor). Practic acesta consideră că politica internațională nu poate fi înțeleasă decât printr-o abordare sistemică: „Pentru a delimita sistemul politicii internaționale de alte sisteme internaționale, și pentru a deosebi nivelurile sistemice de nivelurile unităților, este necesar să se arate cum sunt generate structurile politice și cum afectează ele unitățile sistemului, dar și cum sunt afectate ele la rândul lor de acestea.” (Waltz, 1979:79)

Cele două tipuri de structuri posibile ale sistemelor internaționale sunt ierarhice (ordonate) și anarhice (neordonate). Supozițiile utilizate de acesta pentru a face diferența între structurile ierarhice și cele anarhice sunt derivate teoretic, prin urmare el poate constata doar cum se realizează menținerea sistemului, și nu și transformarea lui (Waltz, 1979: 103-123).

În scopul argumentării analizei, Waltz susține că „este importantă înțelegerea limitelor schimbării politice, mai exact, demonstrarea faptului că este recomandabil ca statele să încerce să acționeze în cadrul ordinii internaționale decât să încerce să o schimbe” (Burchill, 2008). În

prima parte a cărții Waltz explică în detaliu din ce motiv o teorie de politică internațională trebuie să fie sistemică, Waltz înțelegând sistemul internațional ca un sistem de state care interacționează în cadrul acestuia, suportând astfel efectul regulator al structurii sale (Dărdală în Miroiu, Ungureanu, 2006:128). Referitor la structura sistemului Waltz identifică trei principii:

1. *ordonator* (ierarhie la nivelul politicii interne, anarhie în cadrul sistemului internațional – lipsa unei autorități constrângătoare);
2. *similaritatea funcțiilor unităților* (unitățile sunt statele, iar scopul principal al acestora este asigurarea securității);
3. *distribuția capacităților între unități* (unipolaritate, bipolaritate sau multipolaritate).

Limitele impuse sistemului de către piață pentru agenți comerciali și de către sistemul internațional pentru state vor fi suficiente să influențeze în manieră semnificativă acțiunile actorilor. Dacă actorii ar decide să nu se conformeze realității în care operează și să ignore limitele sistemice vor dispărea (Waltz, 1979:118).

Economistii sunt de acord că agenții economici sunt interesați să-și maximizeze profitul, iar statele descrise cu aceleași trasaturi precum cele ale unui *homo economicus*, conform lui Waltz sunt interesate să-și garanteze supraviețuirea, în sensul maximizării puterii, pe care Waltz o vede ca un mijloc în vederea atingerii altor scopuri, și nu ca pe un scop în sine.

Constructivismul lui Wendt

La sfârșitul Războiului Rece teoriile neorealiste au început să fie aspru criticate pentru incapacitatea lor de a explica “noua structură a politicii internaționale”. Sinteza acestor critici devenite, de asemenea, un volum canonic al TRI este *Social Theory of International Politics (1979)* – Teoria socială a politicii internaționale (2011) de Alexander Wendt.

La fel ca Waltz, scopul principal a lui Wendt este să realizeze o teorie a politicii internaționale structurală, păstrând statul drept unitate de bază. Totuși, el consideră că materialismul, individualismul și raționamentul simplist pe care gândirea neorealistă îl implică, reprezintă niște lipsuri în cadrul teoriei lui Waltz.

Principalul atac împotriva metodologiei lui Waltz este acela că factorii materiali nu pot fi analizați separat de structura socială care le dă sens. Indivizii nu pot fi luați și analizați independent de structura socială în care s-au format, prin urmare, atunci când realiștii vorbesc despre interesele statelor ei le tratează la nivel metodologic ca fiind deja date, statice. Constructivismul vine să îndrepte atenția analitică spre momentul anterior formării intereselor, momentul constitutiv, în care interesele interacționează la nivel subiectiv cu identitățile. În acest sens, constructivismul propune o perspectivă procesuală, dinamică a acțiunilor și interacțiunilor din plan internațional. La fel ca alți teoreticieni (Karl Deutsch și Ernest Hass), Wendt prezintă sistemul internațional ca pe un spațiu eminamente social (și nu politic precum o fac realiștii), ale cărui trăsături sunt determinate de comunicarea și interacțiunea unităților (statele) care îl compun. Waltz pune un accent foarte mare pe state – ca unități de bază ale sistemului – caracterizându-le ca fiind exclusiv axate pe asigurarea securității și a propriilor necesități, ceea ce presupune că statele ignoră sistemul internațional; opinie cu care Wendt nu este de acord. Acesta reformulează complet definiția statului, considerându-le: “forme imanente ale subiectivității în politica internațională.” (Wendt, 2011:9). Drept urmare, teoriile existente despre sistemul internațional trebuie să găsească o cale de a îmbina atenția asupra structurii cu

cea asupra agenților, iar teoriile structuraliste pot oferi o soluție în acest sens și ca o perspectivă realist-științifică asupra structurilor.

În opinia lui Wendt (Wendt, 1992; 391-425) realiștii clasici atribuie egoismul și puterea politică în primul rând naturii umane, iar realiștii structuraliști și neorealiștii pun accentul pe anarhie. Dar aceste diferențe derivă din interpretările diferite ale cauzelor puterii și anarhiei. Ceea ce omit acești teoreticieni este faptul că structurile subiective dau naștere unor structuri obiective, iar statul este o structură și subiectivă și obiectivă în același timp, este și agent și structură. Definindu-l la nivel metodologic doar ca agent pierdem din vedere dimensiunea sa structurală, obiectivă, la care atât indivizii cât și alte state se raportează subiectiv (Wendt, 1999:201-224)

Abordarea constructivistă, potrivit lui Alexander Wendt, se bazează deci pe aceste două premise: structurile sociale sunt constituite de idei și nu de elemente materiale; identitățile și interesele actorilor sunt influențate de aceste structuri sociale. Pentru Wendt, structurile internaționale sunt, în mod esențial sociale. Ele sunt determinate de felul în care statele se percep între ele și de așteptările reciproce pe care și le formează cu privire la comportamente. Acestea nu interacționează având cu ele identități și interese pre-formate, ele formându-se chiar în timpul interacțiunii. De-a lungul procesului de interacțiune, identitățile și interesele sunt în mod continuu reproduse, dând viață structurilor sociale, adică consolidării unui sistem de așteptări față de propriul rol și față de actorii prezenți în sistem. În timpul procesului de interacțiune, identitățile și interesele se pot modifica, generând chiar schimbări în cadrul sistemului internațional. (Wendt, 1999: 224-233) Este criticată în acest sens viziunea lui Waltz ce ia în considerare, ca variabilă explicativă, numai structura sistemului internațional, concepând-o de o manieră materialistă, ca rezultat al distribuției puterii și resurselor. Wendt distinge 3 tipuri de structuri internaționale pe care le definește drept “culturi ale anarhiei”³ (Wendt, 1999: 246-307) – cultura hobbesiană, cultura lockeană și cultura kantiană. Astfel spus, anarhia nu poate fi studiată ca un fenomen unitar care generează întotdeauna și oriunde aceleași tipuri de stimuli. Cultura anarhiei hobbesiene, în care statul este o necesitate dată fiind natura egoistă a omului, e caracterizată de faptul că statele se consideră între ele dușmani. Într-un astfel de sistem anarhic, statele interpretează politica internațională ca pe un joc cu suma zero, ca pe o luptă pentru supraviețuire – celălalt stat e un dușman care trebuie aneantizat, dacă nu vrei să-ți pui în joc propria siguranță. Potrivit lui Wendt, acest tip de logică internațională, marcată de un război al tuturor contra tuturor, a fost deseori dominantă în decursul istoriei și încă este de actualitate în unele părți ale lumii.

Nu același lucru se întâmplă în cultura anarhiei lockiene care a luat naștere odată cu constituirea sistemului westfalian de state și, în care, principalii actori nu se mai consideră dușmani, ci rivali (Wendt, 1999: 279). Diferența între dușmani și rivali este, în mod esențial legată de apariția ideii de suveranitate⁴. Prevalența culturii anarhiei lockiene explică, potrivit lui Wendt, joasă rata a “mortalității” statelor în ultimele secole.

Al treilea tip de cultura anarhică e cea kantiană (cultura înțelegerii), care nu s-a afirmat pe deplin, chiar dacă este deja prezentă în unele sub-sisteme internaționale, precum cel transatlantic. Într-un asemenea sistem internațional, actorii importanți se consideră prieteni: își rezolvă disputele folosind instrumente pacifiste și sunt gata să se ajute reciproc în cazul apariției unei amenințări la siguranța unuia dintre ele (Wendt, 1999: 298).

Wendt consideră că cea mai mare problema a neorealiștilor este că nu sunt destul de structurali. Diferența dintre neorealiști și constructiviști este dată de ipotezele despre părțile com-

ponente ale structurii. Primii consideră că sunt alcătuite doar dintr-o distribuire a capacităților materiale, în schimb ce constructiviștii consideră că, pe lângă distribuirea capacităților materiale, e vorba și de relațiile sociale – relațiile sociale fiind alcătuite din împărțirea cunoștințelor, a resurselor materiale și a practicilor – dimensiunea intersubiectivă a naturii umane.

Schimbarea în politica internațională, ce nu poate fi explicată de teoriile neorealiste și neoliberales, justificând apariția constructivismului, e văzută de Wendt ca trecerea de la un tip de cultură anarhică la altul, ce implică dezvoltarea unei identități colective între state: identificarea propriului interes cu interesul celuilalt.

Analiza metodologică

Din cele prezentate mai sus, o primă observație pe care o putem face este că principala critică adusă de Waltz realiștilor este aceeași cu cea pe care i-o aduce Wendt lui Waltz însuși, și anume – insuficiența teoretizare a politicii internaționale, ceea ce ne indică natura fundamental epistemologică a dezbaterilor din TRI. Ipoteza analizei de față susține că **slaba teoretizare este un produs al supozițiilor metodologice făcute de fiecare dintre cei trei autori analizați.**

Ceea ce doresc să accentuez aici este că nivelele de analiză pe axa agent-structură din TRI nu sunt doar tipologii abstracte. Fiecare dintre cele două opțiuni metodologice ce privilegiază fie unitatea (statul), fie sistemul internațional ca surse ale schimbării, au implicații esențiale la nivelul inferențelor produse de fiecare în parte. Așa cum am arătat, realiștii doresc să înalțe statul la statutul de primă unitate analitică, în schimb pluraliștii insistă asupra faptului că există numeroși alți actori ce influențează sistemul și trebuie să aibă și aceștia un rol important în explicație.

Pentru a argumenta ipoteza, voi analiza, în primul rând, prioritatea analitică pe care autorii o dau sistemelor internaționale și consecințele epistemologice ale acesteia.

O prima observație de ordin metodologic vizează, așa cum demonstrează Barry Buzan și Richard Little, confuzia lui Waltz între nivel de analiză și sursă a explicației, atunci când descrie sistemul internațional. La Waltz, nivelul sistemic este o importantă locație a surselor de explicație (Buzan, Little, 2009:89). Pentru a remedia această confuzie, Waltz consideră că un mod de a distinge nivelele de analiză este de a le privi ca pe imagini ale întregului sistem. Waltz este mult mai moderat în dezbaterea agent-structură decât Morgenthau și mai asemănător cu Wendt. Acesta acceptă o ipoteză de “co-constituire agent – structură”, singura sa recomandare fiind aceea de a trata la nivel analitic agentul și structura ca unități autonome pentru a putea studia adecvat interacțiunea lor (Chernoff, 1998).

Deși Waltz subliniază de la bun început că “sistemul internațional” este doar un concept teoretic ce nu poate fi testat prin mijloace empirice, cu toate acestea, caracteristicile atribuite sistemului par a decurge logic din bazele ontologice pe care le pune în definiția “sistemului”. În privința structurii, Waltz își menține o perspectivă individualistă și o înțelege ca *distribuție de capacități între unități* (Waltz, 1979:103). Orice înțelegere a structurilor drept una exclusiv constrângătoare asupra agenților operează cu un anume tip de reducționism. Critica lui Wendt față de Waltz în această direcție susține că deși este mai puțin reducționist decât Morgenthau, cu toate acestea, nu descrie structura decât din perspectiva agentului (drept exclusiv constrângătoare asupra agentului) și nu admite și posibilitatea ca structura să aibă rol de facilitare/favorizare/creare de condiții pentru interacțiunile între agenți. Ceea ce lipsește acestor abordări este o teorie „socială” a politicii internaționale cum o numește Wendt, adică una ce

pune accentul pe interacțiunile dintre agenți. Waltz critică reducționismul (înțelegere a comportamentului statelor în plan extern exclusiv din prisma politicii interne) ca adoptând o poziție mai degrabă sistemică și nu structurală așa cum remarca Wendt, ceea ce face din viziunea sa una integratoare a realismului clasic ce oferea supremație teoretică statelor dar și teoriilor sistemice, punând problema agent-structură într-o poziție ontologică de co-determinare. Prin îndreptarea neajunsurilor teoretice ale predecesorilor, Alexander Wendt a încercat să aducă un echilibru între individualism și holism metodologic sau, conform expresiei sale plastice, încercând să se plaseze între „a nu mai vedea pădurea din cauza copacilor și a vedea doar copacii și a nu mai vedea pădurea”.

Ontologia realiștilor (marcați de individualism metodologic) afirmă că unitatea precede sistemul și, prin acțiune individuală, generează sistemul/structura. Waltz susține, de exemplu, că sistemul începe să existe atunci când se atinge un anumit nivel al interacțiunii între unitățile individuale. Holiiștii consideră dimpotrivă, că agentul nu poate fi înțeles în afara întregului, cu alte cuvinte, partea fără întreg este lipsită de sens.

Alături de cele trei principii ale structurii propuse de Waltz, Wendt consideră că ar trebui adăugată o a patra dimensiune, și anume interacțiunea dintre unități și structură constituită la nivel intersubiectiv a identităților și intereselor la nivelul sistemului (Wendt, 1992:391-425). La Waltz, analiza puterii unor state ce influențează planurile celorlalte state este o caracteristică sistemică, însă el pierde din vedere că această influență depinde de percepția pe care statele o au în ceea ce privește puterea în sine. La realiștii clasici anarhia este cadrul general în care statele acționează; la constructiviști, conform celebrei fraze a lui Wendt – anarhia este „ceea ce fac statele din ea (*what states make of it*) (Wendt, 1999:6)”. Datorită acestui fapt, structura sistemului internațional se poate schimba atunci când se schimbă și identitățile și interesele componentelor.

Wendt ne arată că în viziunea lui Waltz structura anarhică are un anumit tip de efecte (violență, luptă pentru putere) datorită identității orientate către sine a unităților, a interesului lor dominant de a supraviețui și de autoajutorare, caracteristici pe care Waltz le atribuie nivelului unitar de la sine, le deduce teoretic, le presupune, nu le demonstrează prin folosirea unor date empirice. Wendt însă problematizează tocmai aceste supoziții teoretice demonstrând că acestea sunt consecințe ale felului în care sunt definite de neorealiști structurile anarhice. Astfel, el demonstrează că Waltz operează pe baza unei concepții slab teoretizate a anarhiei ce poate explica de ce un sistem se reproduce, dar nu poate explica de ce un astfel de sistem se schimbă. (Wendt, 1999:98-108) Eroarea poziției metodologice a lui Waltz, așa cum o vede Barry Buzan, este că structura sistemului internațional exclude orice referință la structura unităților componente. Metodologia propusă de Wendt presupune că structura sistemului și structura unităților este una și aceeași, deoarece ele se constituie reciproc. Prin urmare, nu putem vorbi de structura sistemului internațional fără să ne referim la identitatea și interesele unităților componente. Ceea ce Waltz nu ia considerare în asumțiile sale teoretice este că modul în care unitățile concep sistemul este constrâns și de felul în care el se percep colectiv sau intersubiectiv. Și tocmai această intersubiectivitate este cea care furnizează mecanismele ce le determină să acționeze. Identitatea egoistă a actorilor într-o structură anarhică precum cea descrisă de Waltz nu poate apărea din neant, ea survine în urma a ceea ce Wendt numește „istorii ale interacțiunilor” între unități. (Wendt, 1999:150)

Totusi Wendt îi reproșează că nu este suficient de consistent – trecând de la anarhie (în care cauzele facultative pot duce la război) la explicații în care războiul poate apărea în orice mo-

ment. Wendt nu este de acord cu predecesorii săi că anarhia este o constrângere fixă ce determină un set stabil de consecințe sistemice susține că anarhia este un construct social.

Morgenthau încearcă să explice comportamentul conjugat al statelor, caracterizând politica internațională ca fiind „un sistem complex” (Morgenthau, 2007:168) ce are la bază statele. Logica structurii sistemului care modelează comportamentul unităților este aceeași. Pentru Morgenthau, sistemul internațional este unul mecanic datorită mecanismelor balanței de putere. Din această perspectivă explicația lui Morgenthau îmbină individualismul cu holismul metodologic, pre-determinarea acțiunii statelor fiind ghidată atât din interiorul cât și din exteriorul acestora.

Examinând și definiția lui Waltz despre structură, se remarcă faptul că ea nu poate prezice conținutul sau dinamica anarhiilor. Amenințările reprezintă un element important atunci când statele interacționează între ele, acestea având atitudini diferite față de statele prietene și față de cele inamice – pentru ca acestea din urmă folosesc amenințările în cadrul dialogului pe care-l poartă; doar anarhia și distribuția puterii sunt insuficiente pentru a putea caracteriza un stat⁵, ceea ce ne arată că din cauza percepției diferite despre nivelurile de analiză și Morgenthau și Waltz au de fapt caracteristici sistemice în explicația lor. Prin urmare, se poate constata că nu există un acord între teoreticieni cu privire la elementele constitutive ale sistemului internațional, ceea ce are puternice implicații la nivel epistemologic.

Concluzii – „Vedem ceea ce știm” – lentila metodologică

Așa cum am încercat să arătăm de-a lungul acestei lucrări, ipoteza noastră este aceea că sursa explicațiilor diferite oferite de cei trei autori este bazată pe unghiul din care aceștia decid să își „decupeze” realitatea ce trebuie analizată (perspectiva individualismului metodologic vs perspectiva holismului metodologic).

Wendt argumentează că „este posibil ca toți teoreticienii relațiilor internaționale să își unifice premisele ontologice” (Wendt, 2011:12). Paradoxal, prin sinteza sa și prin reevaluarea ontologică pe care o realizează în definirea statului și sistemului internațional, Alexander Wendt nu propune în TRI o nouă „lentilă” metodologică, ceea ce în termenii filosofiei științei la care m-am raportat ar defini o nouă paradigmă teoretică sau un nou program de cercetare, ci doar duce la rafinarea lentilei TRI în ansamblu și la îmbunătățirea „acuității” sale epistemice prin lărgirea perspectivei asupra realității internaționale. Nu există nici un procedeu raționalist/științific pentru a testa dacă *agenții* există sau nu în afara relațiilor sociale sau că *structurile sociale* există ca unități palpabile, autonome altundeva decât înăuntrul cadrelor teoretice delimitate de autorii din TRI, prin urmare marea întrebare este cum putem valida empiric aceste teorii.

Argumentul este acela că este imposibilă testarea empirică a inferențelor realizate de cei trei autori, prin urmare doar o clarificare în sensul „cunoașterii cumulative”, progresive și o unire a asumpțiilor lor ontologice poate valida cele trei sisteme argumentative, care cel mai bine pot fi înțelese împreună și nu separat. Tipul de înțelegere a statului și a sistemului internațional de către realiști, neo-realiști și constructiviști, deși este nuanțat și diferit, nu poate fi validat sau invalidat cu metode științifice exacte, cum se întâmplă în cazul teoriei copernicane vs teoriei ptolemeice, de exemplu, prin urmare ele sunt mai degrabă parte dintr-un program de cercetare comun – TRI în ansamblul său.

Note

¹ În cazul realismului, al neorealismului și al constructivismului acest lucru ar presupune faptul că ne uităm doar la actorii individuali sau ne uităm doar la structuri în ansamblu.

² Distincția e propusă de Cox și se referă la critica lumii sociale (e o perspectivă de inspirație gramsciană. Importanță aici e dimensiunea normativă.

³ În funcție de tipul de roluri și identități prevalente în sistemul internațional.

⁴ Chiar dacă pot exista contraste profunde între state și conflicte aprinse, ele își recunosc reciproc dreptul la existență, recunosc autoritatea absolută a unui guvern în afacerile interne și autonomia în conducerea politicii externe

⁵ Astfel puterea militară a SUA are o semnificație pentru Canada și o altă semnificație pentru Cuba de exemplu.

Referințe

- Buzan, Barry, Richard Little, (2009), *Sistemele internaționale în istoria lumii*, Polirom: Iași.
- Barry, Brian (1970), *Sociologists, Economists and Democracy*, Chicago: University of Chicago Press.
- Chernoff, Fred, (2002), *Scientific Realism as a Meta-Theory of International Relations*, "International Studies Quarterly", 46, no. 2: 189-207.
- Dârdală, Lucian în Miroiu, Andrei, Radu-Sebastian Ungureanu,(2006), *Manual de Relații Internaționale*, Polirom: Iași
- Griffith, Martin, (2007), *International Relation Theory for Twenty – First Century*, London: Routledge.
- Guzzini, Stefano (1998), *Realism in International Relations and International Political Economy: The Continuing Story of a Death Foretold*, Routledge:London/New York.
- Hollis, Martin , Smith, Steve (1990), *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press:Oxford.
- Jackson Patrick T., Daniel H. Nexon (2009), "Paradigmatic Faults in International Relations Theory", *International Studies Quarterly*, 53.4.:56-83.
- Kuhn, Thomas, (1996), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago and London: University of Chicago Press, (3rd ed.).
- Lakatos, Imre, (1978), *The Methodology of Scientific Research Programmes, Philosophical Papers*, Volume 1, Cambridge: Cambridge University Press.
- MacLean, John, (1999), *Towards a Political Economy of Agency in Contemporary International Relations*", in Martin Shaw, ed., *Politics and Globalisation*. London: Routledge.
- Morgenthau, Hans, (2007), *Politica între națiuni*, Polirom: Iași.
- Scott, Burchill, (2008), *Teorii ale relațiilor internaționale*, Colectia Relații internaționale, Institutul European: Iași.
- Soare, Simona, Miroiu, Andrei în Miroiu, Andrei, Radu-Sebastian Ungureanu,(2006), *Manual de Relații Internaționale*, Polirom: Iași.
- Ungureanu, Radu-Sebastian, (2010), *Securitate, Suveranitate și Institutii Internaționale*, Polirom:Iași.
- Waltz, Kenneth, (1979), *Theory of International Politics*, New-York: McGraw-Hill, Inc. (ed. rom. 2007, *Teoria politicii internaționale*, Polirom: Iași).
- Wendt, Alexander, (1992), "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organisation*, Vol. 46, No. 2 : 391-425.
- Wendt, Alexander, (1999), *Social Theory of International Relations*, Cambridge University Press: Cambridge (ed rom. *Teoria socială a politicii internaționale* (2011), Polirom: Iași).